Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

MUSIQA SAN’ATINING KATARSISTIK FUNKSIYASI VA JADID MEROSIDA MILLIY O‘ZLIKNING AXLOQIY-ESTETIK IN’IKOSI

Ismoil Dehqonovich Rustamov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ rustamov@71gmail.com

ANNOTATSIYA

Musiqaning katarsistik funksiyasi jadid merosi va milliy o‘zlik bilan konseptual qiyoslanadi. Kuchli hissiy ta’sir axloqiy anglash bilan tenglashtirilmaydi. Tovush tajribasi, xotiraviy aloqa va refleksiv baho farqlanadi. Zamonaviy sahna tarixiy guvohlikdan ajratiladi.

Kalit so‘zlar

musiqa, katarsis, jadid merosi, milliy o‘zlik, estetik tajriba, refleksiya.

DOI: 10.5281/zenodo.23282039

KIRISH

Musiqiy kechinmaning kuchi bilan uning axloqiy mazmuni bir xil emas. Tinglovchi kuchli hissiy ta’sirni boshdan kechirishi, ayni paytda bu kechinma o‘zining boshqalarga munosabatini qanday o‘zgartirganini aniqlay olmasligi mumkin. Katarsis tushunchasini musiqa va jadid merosi bilan bog‘lash shu farqni hisobga olishni talab qiladi. Maqolada katarsis klinik davolash yoki avtomatik ma’naviy poklanish emas, hissiy tajribaning qayta tashkil topishi va uni anglashning mumkin bo‘lgan shakli sifatida tahlil qilinadi.

Abdilakimov Cho‘lpon lirikasidagi badiiy-ma’naviy mazmunni talqin qiladi [1]. Ro‘ziqulova 2026-yildagi «Jadidlar» musiqali spektakliga yosh mutaxassisning sahnaviy mulohazalarini bag‘ishlaydi [2]. Ikkinchi manba jadid davrida yaratilgan spektaklning bevosita guvohligi emas, merosning bugungi sahnaviy qabul qilinishi haqidagi materialdir. Lirik matn, zamonaviy sahna va tarixiy jadid qarashlari orasidagi farq saqlanmasa, keyingi talqin o‘tmishdagi muallifga nisbat berilib qolishi mumkin.

Tadqiqot maqsadi musiqiy tajriba, milliy o‘zlik va axloqiy anglash orasidagi vositachilikni aniqlashdir. Asosiy savol qanday shartlarda hissiy birdamlik mazmunli refleksiyaga aylanadi va qanday holatda u faqat birgalikdagi ruhlanish bo‘lib qoladi? Maqola barcha jadid mutafakkirlarida tayyor katarsis nazariyasi mavjudligini da’vo qilmaydi. U tarixiy-adabiy merosni zamonaviy san’at falsafasi bilan qiyoslash orqali aksiologik mezonlarni taklif etadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta tanlangan tadqiqot lirik talqin, zamonaviy sahna, vaqt tajribasi, ramziy ifoda va musiqa falsafasi bo‘yicha qiyoslandi. Musiqaning formal, hissiy va madaniy qatlamlari alohida tahlil qilindi. Adabiyotga oid vaqt tajribasi yoki ramziylik tushunchasi musiqaga ko‘chirilganda bu o‘tish tarixiy ta’sir dalili emas, mualliflik analogiyasi sifatida belgilandi.

Fikriy vaziyatda bir xil asarni ikki tinglovchi turli hayotiy xotira orqali qabul qiladi. Ularning hissiy javobi farqlanishi asarning milliy mazmuni yo‘qligini ham, ulardan birining ma’naviyati pastligini ham avtomatik bildirmaydi. Mazkur misol katarsis va identiklikni bitta kutilgan tuyg‘u bilan o‘lchashning chegarasini

ko‘rsatadi. Tomoshabin yoki tinglovchilar bilan so‘rov o‘tkazilmagan; psixologik, fiziologik yoki davolash samarasi haqida xulosa chiqarilmaydi.

NATIJALAR

Blauberg Bergson va Thomas Mann kontekstida vaqt tajribasining badiiy ifodasini muhokama qiladi [3]. Bychkov Schellingni ramziylik estetikasi bilan bog‘lab o‘rganadi [4]. Bu manbalar musiqiy tajribani faqat ketma-ket eshitilgan tovushlar sifatida tavsiflashning chegarasini ko‘rishga yordam beradi. Biroq Mann romanidagi vaqt yoki Schelling falsafasi jadid musiqiy tafakkuriga bevosita ta’sir qilgan, degan da’vo yo‘q. Qiyos tajribaning mazmuniy tashkil topishini tahlil qilish darajasida qoladi.

Birinchi natija hissiy kuch bilan axloqiy anglashni farqlashdir. Kuchli kechinma qayg‘u, faxr yoki birdamlik hissini uyg‘otishi mumkin, ammo uning qaysi hukm bilan bog‘lanishi alohida savol. Muallif katarsistik tajribani hisning oddiy kamayishi emas, oldingi tuyg‘u va bahoning yangicha munosabatga kirishi sifatida o‘rganishni taklif etadi. Bu ta’rif barcha tinglovchida bir xil jarayon yuz beradi, degani emas; u tahlilda nimani izlash mumkinligini aniqlashtiradi.

Lamarque narrativ fikrlash va o‘zlik o‘rtasidagi munosabatga tanqidiy savollar qo‘yadi [5]. Hulatt musiqiy teranlikni inson haqidagi tayyor hikoya yoki ma’lumotga to‘liq keltirishga qarshi nazariy yo‘nalishni muhokama qiladi [6]. Ular asosida taklif etilgan farq shundan iborat: milliy o‘zlikning musiqiy ifodasi har doim bayon qilinadigan syujet shaklida bo‘lishi shart emas. Musiqa shakli, davomiyligi va hissiy tashkiloti ham tajribaga mazmun beradi. San’atni tayyor g‘oyaning bezagiga aylantirish uning mustaqil imkoniyatini toraytiradi.

Ikkinchi natija milliy o‘zlik bilan bir xil hissiy javobni tenglashtirmaslikdir. Muayyan asar odamlarning umumiy xotirasi va madaniy tajribasiga murojaat qilishi mumkin. Lekin uning barcha tinglovchisi aynan bir xil his qilishi yoki bir xil siyosiy xulosaga kelishi kerak, degan talab bundan kelib chiqmaydi. Milliy daxldorlik turli shaxsiy talqinlarni saqlagan holda mavjud bo‘lishi mumkin. Bunday talqin erkinligi tarixiy xotirani inkor etmaydi, uni shaxsning ichki tajribasiga majburan bir xil shaklda joylashtirishni cheklaydi.

1-jadval. Katarsistik talqinning qatlamlari va baholash chegaralari

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Tovush tajribasi	Shakl va ijro qanday sezildi?	Ritm, davomiylik va yaxlitlikni muhokama qilish	Kuchli taassurot axloqiy natija emas
Xotiraviy aloqa	Qaysi tarixiy yoki shaxsiy ma’no uyg‘ondi?	Assotsiatsiya va manbani farqlash	Bir xil his milliy daxldorlik sharti emas
Refleksiv baho	Kechinmadan qanday hukm chiqarildi?	Talqinning sababini ko‘rsatish	Estetik sezgirlik axloqiy mukammallik emas
Tarixiy aniqlik	Qaysi qatlam zamonaviy qayta talqin?	Matn, ijro va tarixni ajratish	Hozirgi sahna bevosita tarixiy guvoh emas

Schellekens estetik sezgirlik, epistemik fazilat va hissiy ulashish munosabatini tahlil qiladi [7]. Levinson musiqa falsafasidagi muammolarni Kivy ijodiga bag‘ishlangan 2017-yilgi tanqidiy sharhida muhokama qiladi [8]. Ulardan olinadigan umumiy ehtiyot chorasi estetik qobiliyat bilan axloqiy fazilatni aynanlashtirmaslikdir. Asarni nozik anglash insonning barcha munosabatda adolatli ekanini isbotlamaydi. Ayni paytda axloqiy yaxshi niyat murakkab musiqiy shaklni tushunishning o‘rnini bosa olmaydi.

Uchinchi natija tovush tajribasi, xotira bilan aloqa va baholovchi anglashning uch qatlamini farqlashdir. Birinchi qatlamda ritm, davomiylik va ijro yaxlitligi; ikkinchisida shaxsiy hamda madaniy assotsiatsiyalar; uchinchisida esa kechinmadan chiqarilgan hukmning sababi muhokama qilinadi. Bu uchlik tayyor psixologik model emas. U estetik tajribani faqat formal tahlilga, shaxsiy xotiraga yoki ma’naviy pandga singdirib yubormaslik uchun taklif etiladi.

Jadid merosiga bag‘ishlangan bugungi musiqali sahna ayniqsa ikki vaqt qatlamini ko‘rsatishi kerak: tarixiy shaxs va voqea haqidagi bilim, zamonaviy ijodkorning uni badiiy qayta tashkil etishi. Tomoshabin bu farqni bilsa, sahna ta’sirining qimmatini yo‘qotmaydi. Aksincha, tarixiy hurmat bilan badiiy talqin erkinligi o‘rtasidagi munosabatni ongliroq baholaydi. Katarsis haqidagi mulohaza tarixiy aniqlikni tekshirishdan ozod qilmaydi.

Musiqiy tajribani muhokama qiluvchi fikriy mashqda bir tinglovchi asarni milliy iftixor, boshqasi tarixiy qayg‘u orqali anglaydi. Bu tafovutni bartaraf etish uchun ikkalasidan bir xil his qilish talab qilinmaydi. Avval qaysi musiqiy va

matniy unsur, qaysi shaxsiy yoki madaniy xotira ularning talqiniga asos bo‘lgani ko‘rsatiladi. Shundan keyin talqin tarixiy ma’lumot bilan qaysi joyda bog‘lanayotgani tekshiriladi. Umumiy madaniy daxldorlik shunday farqli tajribalar bilan birga mavjud bo‘lishi mumkin.

Katarsis haqidagi da’voning yana bir sinovi kechinmadan keyingi xulosadir. «Kuchli ta’sirlandim» deyish bilan «boshqa shaxsning holatini boshqacha tushundim» deyish turli javoblardir. Ikkinchisi ham kundalik axloqiy xulq o‘zgarganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi. Shu sababli estetik ta’sir, refleksiv anglash va amaliy munosabat uch alohida natija sifatida qayd etilishi taklif etiladi. Ularni ketma-ket sodir bo‘ladigan muqarrar qonun deb berish uchun ushbu maqolada dalil yo‘q.

Ta’limiy muhokama uchun asarning formal xususiyati, tarixiy ishorasi va tinglovchi xulosasi alohida ifodalanadigan qisqa yozuvdan foydalanish mumkin. Bunda kutilgan ma’naviy javobni topish emas, o‘z talqinining asosini ko‘rsatish baholanadi. Shu cheklov musiqani mafkuraviy tasdiq vositasiga keltirmasdan, jadid merosi va milliy o‘zlik bilan bog‘liq murakkab axloqiy-estetik savollarni ochiq muhokama qilishga qaratilgan.

MUHOKAMA

San’atni axloqiy maqsad bilan bog‘lash uning mustaqilligini yo‘qotadi, degan e’tiroz jiddiydir. Maqola musiqani yagona tarbiyaviy xulosaga bo‘ysundirmaydi. Taklif etilayotgan refleksiya asarni faqat «to‘g‘ri xabar» uchun baholash emas, kechinma, shakl va talqin orasidagi munosabatni anglashdir. Axloqiy savol badiiy tajribaga qo‘shilishi mumkin, ammo uning barcha mazmunini egallab olmasligi kerak.

Boshqa xavf katarsisni davolash samarasi bilan aralashtirishdir. Hissiy yengillik haqidagi subyektiv taassurot klinik foydaga teng emas. Mazkur maqola musiqa orqali muayyan ruhiy yoki jismoniy holatni davolashni tavsiya qilmaydi. U ma’naviy-anglash jarayonining falsafiy talqinini beradi. Klinika yoki psixologik aralashuv haqidagi da’vo alohida metod, malaka va tekshirilgan dalilni talab qiladi.

Kelgusi tadqiqot uchun tinglovchilar talqinlari, turli ijro variantlari va kechiktirilgan mulohazalar qiyosi taklif etiladi. O‘zini anglashdagi o‘zgarish, musiqiy did va kundalik axloqiy harakat alohida natijalar sifatida kuzatilishi lozim. Birgalikda kuchli ruhlanish bu natijalarning barchasi mavjudligini ko‘rsatmaydi. Shuningdek, tarixiy musiqiy qarashlarni aniqlash uchun jadid matnlarining aniq nashrlari bo‘yicha mustaqil manbashunoslik tekshiruvi zarur.

XULOSA

Musiqaning katarsistik funksiyasi mazkur ishda hissiy tajriba va uning baholovchi qayta tashkil topishi orasidagi mumkin bo‘lgan aloqa sifatida talqin qilindi. Jadid merosi milliy xotira va bugungi badiiy ifoda o‘rtasida muloqot maydoni bo‘lishi mumkin, ammo tayyor klinik yoki axloqiy ta’sir kafolati emas. Tovush tajribasi, xotiraviy aloqa va refleksiv bahoning farqlanishi asosiy nazariy natijadir. U milliy o‘zlikni bir xil tuyg‘uga, estetik qobiliyatni axloqiy mukammallikka va hozirgi sahnani tarixiy guvohlikka tenglashtirishdan saqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdilakimov D. Cho‘lpon lirikasi talqinlari. Tamaddun nuri. 2024. 5(56). (p. 331–336). DOI: 10.69691/me73d259
2. Ro‘ziqulova X. «Jadidlar» musiqali spektakli haqida yosh mutaxassisning sahnaviy mulohazalari. O‘zbekiston madaniyati va san’ati. 2026. 1. (p. 335–341).
3. Блауберг И.И. От Бергсона к Томасу Манну: опыт времени в романе «Волшебная гора». Вопросы философии. 2021. 11. (p. 177–187).

   DOI: 10.21146/0042-8744-2021-11-177-187

4. Бычков В.В. Шеллинг как предтеча эстетики символизма. Вопросы философии. 2021. 3. (p. 174–184). DOI: 10.21146/0042-8744-2021-3-174-184
5. Lamarque P. Peter Goldie on Narrative Thinking. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 47–60). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0004
6. Hulatt O. ‘Pure Showing’ and Anti-Humanist Musical Profundity. British Journal of Aesthetics. 2017. 57(2). (p. 195–210). DOI: 10.1093/aesthj/ayw078
7. Schellekens E. Aesthetic Sensibility, Epistemic Virtue, and Emotional Sharing. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 209–222).

   DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0014

8. Levinson J. Peter Kivy and the Philosophy of Music (1980–2002). British Journal of Aesthetics. 2017. 57(3). (p. 269–282).